

зидентського кадрового резерву сектору безпеки України, про що свідчить тверда воля Президента України. На користь цього і той факт, що більшість співробітників сфери державної безпеки складають люди, які формувалися як громадяни і професіонали в умовах незалежності України. За ними майбутнє, оскільки ефективність діяльності сектору безпеки визначальним чином залежить від людського потенціалу, його кваліфікації, патріотизму, відданості справі, рівня соціального та правового захисту.

Перспективою подальших розвідок даної проблематики є, на наш погляд, упорядкування умов організаційно-правового, кадрового, фінансового, матеріально-технічного забезпечення сектору безпеки залежно від складності, рівня відповідальності та виконуваних обов'язків.

Список використаних джерел

1. Закон України про основи національної безпеки України // Офіц. вісн. України. - 2003. - № 29.
2. Про положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців : Указ Президента України від 7 листоп. 2001 р. № 1053. - Режим доступу : www.president.gov.ua/
3. Виступ Президента України Віктора Януковича на 11 з'їзді Партії Регіонів. - Режим доступу : <http://www.prp.co.ua/partiya-regioniv/vystup-lidera-partiji-regionivyanukovycha/>
4. Державне управління: основи теорії, історія і практика : навч. посіб. / В. Д. Бакуменко, П. І. Надолішній, М. М. Іжа, Г. І. Арабаджи ; за заг. ред. П. І. Надолішнього, В. Д. Бакуменка. - Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. - 394 с.
5. *Іжа М. М.* Організаційно-правові засади державного управління / М. М. Іжа, Т. І. Пахомова, Я. О. Різникова. - Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2008. - 304 с.

Валентина Карлова,

*кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри соціальної і гуманітарної політики НАДУ*

Національна еліта як суб'єкт державотворення: український досвід

У статті з'ясовуються функції, завдання та міра відповідальності національної еліти в державотворенні, аналізуються особливості становлення національної еліти в сучасній Україні.

Ключові слова: нація, національна еліта, державотворення, національна самосвідомість.

The article clarified the functions and responsibilities as the nation's elite in the state-identified problems of formation of Ukrainian national elites and directions of state policy on its formation in modern Ukraine.

Key words: nation, national elite, state construction, national self-consciousness.

Постановка проблеми. Багатостороння самореалізація нації можлива лише тоді, коли її очолює повноцінна в структурно-функціональному відношенні національна еліта, яка бере на себе відповідальність за її долю. Національна еліта покликана бути духовним провідником нації, генератором творчих ідей, великих національних проєктів - саме в цьому полягає сенс її існування. "Залежно від "якості еліти" - її інтелектуального, професійного і морального рівня, від її взаємозв'язку з народом - суспільство має цивілізований чи маргінальний вигляд, рухається сходами прогресу чи скочується в прірву соціально-історичних збочень", - зазначає В. Андрущенко [1, с. 358]. Від того, наскільки національна еліта усвідомлює національні інтереси і своє покликання самовіддано боротися за їх реалізацію, приймати для цього найкращі рішення, з максимальною користю заради загального блага, наскільки у цієї ланки розвинені національна самосвідомість, почуття патріотизму, відповідальності за свої дії і вчинки залежить успіх державотворення. Виходячи із зазначеного, проблема дослідження функціонування національної еліти як суб'єкта державотворення є безперечно актуальною для України і потребує окремого розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що осмисленню ролі національної еліти в державотворчому процесі присвячували свої праці відомі українські мислителі Д. Донцов, В. Липинський, І. Лисяк-Рудницький, Є. Маланюк, Ю. Русов, А. Свідзинський, Д. Чижевський. Окремі аспекти формування сучасної української еліти розглядаються в роботах українських учених В. Андрущенко, А. Бичко, І. Белебехи, С. Вовканича, М. Головатого, І. Дзюби, В. Журавського, О. Забужко, Б. Кухти, М. Михальченка, І. Надольного, М. Пірен, П. Ситника та інших.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на значний внесок зазначених учених у розробку означеної проблеми, ґрунтовного дослідження потребує вплив національної еліти на формування української державності на сучасному етапі. *Мета статті* - з'ясувати функції, завдання і міру відповідальності національної еліти в державотворенні, проаналізувати особливості становлення національної еліти в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. Національна еліта - провідна, національно свідомо верства суспільства, яка метою своєї діяльності визначає побудову національної держави та реалізацію національних інтересів, несе особливу відповідальність за націє- і державотворчі завдання в конкретній історичній ситуації і найголовнішим своїм обов'язком визнає служіння народу і Батьківщині. Чим патріотичнішою є еліта, чим вона більш чисельна, тим

сильніша нація, тим могутнішою є держава. І навпаки, відсутність національної еліти чи її нерозвиненість, розпорошеність призводить до втрати народом почуття національної єдності, впевненості у власних силах у розбудові держави. Ці істини підтверджені прикладами з історії багатьох народів, а українського - чи не найбільше.

Роль національної еліти в державотворенні виявляється передусім у функціях, які вона виконує. Серед них слід насамперед виділити стратегічну, комунікативну, інтегративну. Зміст стратегічної функції полягає в розробці стратегії суспільного розвитку, визначенні політичної програми дій, практичній реалізації прийнятих рішень. Національна еліта повинна розробляти світоглядні, моральні та ідеологічні засади практичної політики, формувати національну самосвідомість як духовну основу соціально-політичної активності народу, незважаючи на жодні перешкоди (несприятливі обставини, пасивний опір деморалізованих верств населення, свідому протидію панівних олігархічних структур тощо) [8, с. 213]. Комунікативна функція передбачає відображення в політичних програмах інтересів і потреб (політичних, економічних, етнонаціональних, культурних, регіональних, професійних тощо) різних суспільних груп та практичну їх реалізацію. Реалізація даної функції вимагає від представників національної еліти ведення постійного діалогу із суспільством з найбільш важливіших питань державотворення, вироблення спільних, узгоджених рішень. Інтегративна функція полягає у зміцненні стабільності й єдності суспільства, забезпеченні консенсусу по всіх основних принципах життєдіяльності нації і держави. Щоб ефективно реалізовувати зазначені функції, національній еліті мають бути властиві: державницьке мислення, розвинена національна самосвідомість, здатність до захисту загальнонаціональних інтересів.

Слід зазначити, що в Україні завжди було багато видатних людей, які присвячували своє життя служінню народу, виступали його совістю і голосом, боролися за незалежну державу. Згадаймо видатних Т.Шевченка, Б.Хмельницького, І.Мазепу, М.Грушевського, В.Чорновола, І.Дзюбу, Л.Костенко, Є.Сверстюка та багатьох інших представників національної еліти. Водночас за різних обставин у минулі століття українська еліта не могла реалізуватися у загальнонаціональних інтересах, сповна послугуватися інтересам свого народу. Такі видатні постаті української політичної думки, як Д.Донцов, В.Липинський, В.Кучабський, пояснювали причини неодноразових поразок українських національно-визвольних змагань слабкістю національної політичної еліти, яка спричинена відсутністю власної держави. За таких умов еліта вимирала, асимільовувалася, йшла на службу до переможців і тільки мізерний її відсоток боровся за кращу долю свого народу.

Так, внаслідок тривалого поневолення України Польщею значна частина української еліти полонізувалася і перейшла на службу західному су-

сідові. Перша серйозна спроба відродити Українську державу за часів Б.Хмельницького зазнала поразки саме через брак національно свідомих, компетентних лідерів. За словами М.Максимовича, тоді сформувався, "однотумне громадське суспільство", яке об'єднала ідея козацької держави. Проте намагання козацької старшини утвердити своє соціально привілейоване становище і володіти "маєтностями" порушило національну одиництво і завало Б.Хмельницькому опертися на весь народ, а невдовзі її політичні ігрища між Польщею та Москвою, міжособна боротьба обезкровили Україну і перетворили на "Велику Руїну", зруйнувавши державність.

Після входження України до складу Російської імперії значна частина української шляхти поповнила ряди російського дворянства, чиновництва та інтелігенції і прислужувалася іншій державі. Коли Україна вдруге в історії вийшла на державницький рівень, під час Української революції 1917-1920 рр., саме слабкість, безвольність і розгубленість тодішньої української еліти, яка в екстремальних умовах не зуміла справити належний вплив на народ, призвели до того, що останній виявився дезорієнтованим, не змобілізованим і не здатним організовано виступити на захист свободи й незалежності України. Брак чітко сформульованого національного ідеалу, недостатнє прагнення української еліти бути передусім виразником загальнонаціональних бажань призвели до втрати державності.

Нелегкою була доля української національної еліти і в радянський період. Більшовицький тоталітарний режим, за якого система влади перетворилася, по суті, на денациональну мегамашину, з метою позбавлення української нації носіїв її самосвідомості цілеспрямовано знищував найкращих представників, у результаті чого українська нація залишилася фактично без своїх провідників і виявилася внутрішньо не готовою до відродження власної держави наприкінці ХХ ст. На тлі тотального відчуження від власності й влади під гаслами "знищення класів", "побудови безкласового суспільства" були репресовані ті верстви українського суспільства, які становили виробничий цвіт нації й у перспективі могли стати соціальною базою національного відродження, а сам український народ поступово перетворювався на етнографічну масу, частину "нової історичної спільноти - радянського народу". Ідеологічні міфи про злиття націй і утворення єдиної спільноти радянських людей спричинили серйозні деформації у свідомості українського народу. Як стверджує В.Брюховецький, до проголошення незалежності поняття національної еліти в Україні не існувало ні в теорії (поняття "національний" з погляду партійної номенклатури передбачало "націоналістичний"), ні на практиці - через систематичне перетасування керівних кадрів, що здійснювалося єдиною правлячою партією [2].

Після здобуття незалежності у 1991 р. перед Україною проблема становлення і функціонування національної еліти постала з особливою гост-

ротою: чи знайдуться ті люди, які зможуть оновити країну, замінити радянський правлячий прошарок? Чи існує в суспільстві національно свідома верства, яка була б здатна сформувати загальнонаціональну ідеологію, розбудувати державу на демократичних засадах?

Виходячи із складності завдань розбудови незалежної Української держави професор С.Вовканич виділяє специфічні функції та ролі, які повинна виконувати українська національна еліта на сучасному етапі, а саме: вирівнювання рівнів окремих регіонів України щодо державницьких і духовних цінностей, національної свідомості, історичної пам'яті, традицій; консолідація нації в політичному, регіональному, мовному та культурному аспектах, тобто створення єдиної етнічної та політичної української нації; втілення національної ідеї, мрії, їх трансформації в нових історичних обставинах, моральний розвиток нації; турбота про майбутнє, надання "життєвого ліфту" молоді та прийдешньому поколінню; відповідальність за якість рішень, тягар їх вибору, тактику та стратегію реалізації в системі внутрішньої і зовнішньої життєдіяльності України щодо її державотворчих завдань та національних інтересів [3]. Розмірковуючи про роль і сутнісні характеристики сучасної української еліти, слід зазначити, що вона має стимулювати пошук нових ідеалів, нової системи духовних цінностей, на якій має базуватися будь-яка концептуальна політика. На нашу думку, саме орієнтація на базові цінності в нації- і державотворенні є ознакою справжньої національної еліти.

З перших років незалежності великі надії покладалися на "нову" українську еліту, яка почала формуватися переважно як носій національно-культурних, патріотичних ідей і цінностей. Лідерами цієї еліти виступали переважно дисиденти, які в боротьбі за незалежну Українську державу пройшли переслідування, вигнання, політичні репресії. Головним стимулом їх політичної діяльності була національно-визвольна, національно-демократична ідеологія, незалежність України. Однак націонал-демократично налаштована еліта була досить розрізненою, не мала професійних умінь і навичок управління суспільними справами, тим більше - державним будівництвом, виявила безпорадність у вирішенні складних соціально-політичних та економічних перетворень у країні. Згодом вона була змушена вдатися до послуг старої партійно-радянської номенклатури, яка задекларувала свою прихильність до ідеї розбудови незалежної Української держави, і, як вважалося, може використати у цій ситуації досвід державного управління, набутий за роки своєї діяльності в умовах радянської держави.

Але навряд чи можна стверджувати, що ця так звана еліта мала чітке, цілісне уявлення про шляхи політичної та економічної трансформації посткомуністичного суспільства, розбудови інститутів сучасної демократичної держави, що не могло не позначитися на всіх сферах суспільного життя. Її державотворча діяльність виявилася непослідовною і нерішучою. Прийшов-

ши до влади в умовах, коли не існувало досконалих законів, нехтуючи національними інтересами, представники цієї еліти стали задовольняти власні інтереси, піклуватися про власне надзбагачення за рахунок народу. Як зазначає академік І.Дзюба, "відбувся раптовий викид у псевдоеліту, склалася "гримуча суміш", в якій змішалися осколки радянської партійної номенклатури, політичні кар'єристи, демагоги, сумнівного походження скоробагачки" [6, с. 36].

Варто відзначити, що проблема національної еліти полягає, мабуть, не стільки в тому, яке вона має походження, а в тому, чи пронизана ця верства національно-державними орієнтирами, відповідною самосвідомістю. Більшість сучасної української еліти формувалася в умовах СРСР, за домінування радянської ідеології, в ситуації української бездержавності, має ментальність та стереотипи поведінки, звички того часу, тому виявилася неспроможною виробити конкретний план трансформації країни, усвідомити необхідність кардинальної зміни світогляду українців у цей складний державотворчий період і змогла запропонувати суспільству ті цінності, що були і є близькими їй самій.

Сучасна українська еліта є досить суперечливим суспільним феноменом. Не можна заперечувати ту значну й активну роль, яку відіграли певні елітні прошарки суспільства на початку становлення України як незалежної держави та формування її базових інституцій. Водночас не можна знімати з неї відповідальність й за прорахунки на цьому шляху. Слід зазначити, що за весь період незалежної держави українська еліта не займалася пошуком і узгодженням системи духовних цінностей, яка була б зрозумілою і близькою кожній людині, незалежно від її політичних, релігійних та інших поглядів і переконань, становища в суспільстві і виступала б основою національної консолідації. На совісті української еліти відсутність загальнодержавної національної ідеології, яка б визначила магістральні напрямки розвитку держави, головні морально-духовні цінності, на які має орієнтуватися нація у своєму поступі, принципи захисту національних інтересів та самої держави від руйнації. Якщо вести мову про найважливішу ознаку, якої бракує українській еліті, то це державницька відповідальність за свої практичні дії, низький рівень загальної і політичної культури [4]. Бо лише той, хто бере на себе відповідальність за розвиток суспільства і в кого є здібності цю відповідальність реалізовувати, можуть здобути такий авторитет, який дасть їм змогу впливати на суспільну свідомість. Якщо цього немає, функції еліти не реалізуються - не можуть бути відтворені ідеї, цінності, традиції, які б сприяли суспільному розвитку. Національна еліта - це та суспільна група, яка відповідає за стратегію розвитку суспільства і держави, за збереження нації. Тому "нині на порядку денному було і залишається питання про те, як привести до влади в Україні розум, а найперше - розумну, національну за своєю свідомістю еліту, спроможну змінити суспільну свідомість" [4].

Звичайно, не можна не помітити певні позитивні зрушення у сфері формування національної еліти сьогодні в Україні. Простежується приплив молодих сил у політичну, економічну, інтелектуальну еліту суспільства, хоча і не на перші ролі. Прогресивна й активна (хоча порівняно нечисленна) частина української еліти дотримується підкреслено державницької позиції. Можна констатувати як факт існування багатоканальності рекрутування нової еліти, особливо в регіонах, що веде до зростання певного ступеня конструктивності в її рядах. Водночас, незважаючи на ці позитивні тенденції, у цілому за роки незалежності українська еліта так і не перетворилася на повноцінного суб'єкта державотворення, має низький рівень національної самосвідомості, у більшості представників цієї групи відсутні почуття патріотизму, високі моральні принципи.

На рівні вищого керівництва держави були здійснені кроки у внутрішній і зовнішній політиці, які не відповідають національним інтересам України і призводять до втрати її пріоритетів, завойованих раніше позицій. Для прикладу згадаємо хоча б непрозору приватизацію (до того ж часто прибуткових об'єктів), продаж власності у стратегічних галузях економіки, підписання "газових контрактів" тощо. "Зрощення політеліти з бізнеселітою в одних і тих особах, соціальних структурах є підставою стверджувати, що національні інтереси не є головним мотивом їхньої діяльності. Молода безгальмівна компрадорська еліта в Україні має зовсім інші інтереси, які не мають нічого спільного з потребами національного суспільства. Максимізація прибутку стала для них не лише метою, а й життєвою необхідністю", - зазначає І. Розпутенко [6, с. 22]. Заклики до духовного відродження, перебудови економіки, модернізації, євроінтеграції тощо, не підкріплені реальними діями, позначаються на думках і настроях людей, усе більше поглиблюють у національній самосвідомості почуття втрати загальнонаціональної перспективи.

За таких умов стає неможливим єднання еліти й народу, що є вирішальним чинником державотворення. І якщо українська еліта за роки незалежності так і не перетворилася в справді національну, тобто в суб'єкт історичного розвитку України, який здатний не тільки формулювати національно-державницькі пріоритети, але, що є найбільш важливим, їх послідовно відстоювати, то народ із атомізованого людського субстрату за цей час так і не перетворився в субстанцію такого розвитку - громадянське суспільство, яке було б здатним продукувати і висувати своїх кращих представників - еліту.

Сьогодні країні потрібна професійно відповідальна, патріотична, віддана власному народові еліта, а отже, нового змісту набувають вимоги до процесу її формування. Потрібні якісно нові підходи до підготовки повноцінної еліти, яка б інтелектуально, морально і фахово відповідала своєму покликанню - бути генератором не суспільних конфліктів, а політичних новацій, провідником національної ідеї, будівничим демократичного суспіль-

ства та національної держави. В Україні функціонує багато навчальних закладів, які іменують себе елітними, і дійсно дають гарну освіту, випускають кваліфікованих спеціалістів. Але при цьому вони зовсім не ставлять завдання формувати національну еліту. "Сьогодні не лише бракує громадського розуміння, а й просто не модно вести мову про виховання національної самосвідомості, чіткої громадянської позиції, патріотизму звичайного пересічного громадянина. Звідкіля ж тоді візьмемо національну еліту?", - ставить запитання М.Головатий [5].

Готувати еліту потрібно із числа представників, які виявили неабиякі здібності, незалежно від матеріальних можливостей за принципом меритократії, коли не походження, багатство, не близькість до засобів розподілу, а особисті заслуги і конкретний внесок у справу виступають головними критеріями просування в політико-управлінську еліту демократичного суспільства. Формування української національної еліти передусім пов'язане з покращенням її якості. Йдеться про підвищення професійної компетентності провідних політиків країни, представників владних структур різного рівня, їх освіти, культури і моральних характеристик, авторитету, легітимності й ефективності діяльності. Жодні реформи не зрушать із місця, якщо на всіх щаблях влади не будуть працювати не тільки високопрофесійні, відповідальні, а й високопорядні, чесні патріоти. Чи потрібно дивуватися, що "японське диво" народилося внаслідок післявоєнної реформи освіти в цій державі, що була спрямована на виховання патріота, людини, яка любить свою країну, історію, родину, свій народ і готова діяти на їх благо.

Таким чином, виходячи з вищезазначеного, можна зробити такі висновки. Провідна роль у державотворчому процесі належить національній еліті, головним завданням якої є спрямування духовної енергії суспільства на розбудову власної держави. Як суб'єкт державотворення національна еліта формує цілі й перспективи розвитку держави, приймає стратегічно важливі рішення, використовує ресурси державної влади для їх реалізації. Упродовж державної незалежності в Україні не сформувалася власна згуртована "національна аристократія", яка прагнула б стати провідником суспільної консолідації та духовного відродження України. Брак національно свідомої еліти гальмує державотворчі процеси, становить загрозу для існування української політичної нації. Формування національної еліти є складним процесом, який за різних історичних умов набуває різних кількісних та якісних показників, які й визначають функціональну спроможність національної еліти, рівень її впливу на історичну долю народу. Нині для України залишається актуальною проблема формування високодуховної національної еліти, спроможної піднятися над власними вузькоєгоїстичними прагненнями, адекватно відобразити корінні інтереси народу і консолідувати суспільство для їх задоволення.

Перспективи подальших розвідок. Формування національної еліти є необхідною умовою існування і розвитку будь-якої держави. Якість еліти багато в чому залежить від критеріїв, принципів її підготовки, відповідної державної політики, що і визначає перспективи подальшого розроблення цієї проблеми.

Список використаних джерел

1. *Андрущенко В. П.* Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу / В. П. Андрущенко. - К. : ТОВ "Атлант ЮЕмСі", 2005. - 498 с.
2. *Брюховецький В.* Ключ до формування української євроцентричної еліти - освіта / В. Брюховецький // Дзеркало тижня. - 2003. - 15-21 листоп. - № 44 (469).
3. *Вовканич С.* Плюралізм еліт і універсалізм елітарності / С. Вовканич // Схід. - 1996. - Берез. - № 4.
4. *Головатий М.* Політична еліта сучасної України: регіональний і національний контекст / М. Головатий // Політ. менеджмент. - 2006. - Верес.
5. *Головатий М. Ф.* Кому служить наша еліта? // Персонал плюс. - 2007. - № 22. - Режим доступу : [http://www. Personal.plus.gov.ua](http://www.Personal.plus.gov.ua)
6. *Дзюба І.* На еліту надійся, а сам не плошай / І. Дзюба // Нац. безпека і оборона. - 2003. - № 9. - С. 34-36.
7. *Розпутенко І.* Державне будівництво "по-українськи" / І. Розпутенко. - К. : К.І.С., 2007. - 154 с.
8. *Ситник П. К.* Проблеми формування національної самосвідомості в Україні : монографія / П. К. Ситник, А. П. Дербак. - К. : НІСД, 2004. - 226 с.